

VIRTUS

23 | 2016

Arjan Nobel

Tussen hof en gewest

De Utrechtse makelaars van Willem III

216

Coen Wilders, *Patronage in de provincie. Het Utrechtse netwerk van stadhouder Willem III* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2015, 236 p., ill.)

Het stadhoudelijk hof staat de laatste jaren weer volop in de belangstelling van historici en kunsthistorici. Toch kent het onderzoek nog steeds belangrijke lacunes. Een van die omissies betreft het functioneren van het stadhoudelijk netwerk binnen de Republiek, en met name dat van Willem III. De vraag hoe de verhouding was tussen het hof en de lokale en gewestelijke bestuurscolleges is nog maar weinig onderzocht. Zeker niet als het gaat om de gewesten buiten Holland. De studie *Patronage in de provincie. Het Utrechtse netwerk van stadhouder Willem III*, waarop historicus Coen Wilders in 2010 promoveerde, brengt daar verandering in. In het boek analyseert Wilders de relatie tussen de stadhouder en de Stichtse bestuurlijke elite in de jaren 1674-1702.

De keuze van Wilders om zich te richten op Utrecht is niet voor niets. Historici hebben erop gewezen dat in het laatste kwart van de zeventiende eeuw juist in dit gewest de invloed van het stadhoudelijk stelsel heel duidelijk naar voren kwam. De invoering van een zogenaamd regeringsreglement in 1674 verschafte Willem III hier verregaande bevoegdheden bij het benoemen van bestuurders in de lokale bestuurscolleges. In het vervolg verdeelde hij de ambten en dienden de Utrechtse regenten niet alleen rekening te houden met de stedelijke en gewestelijke facties, maar zeker ook met de stadhouder. Voor de meeste regenten was het verkrijgen van toegang tot de prins van Oranje echter bijzonder moeilijk, zo niet onmogelijk. Zelfs op Soestdijk, waar Willem III regelmatig verbleef, bleek de toegang uiterst beperkt. En dus maakten veel Stichtenaren gebruik van tussenpersonen, de zogenaamde makelaars. Dit systeem, waarbij een patroon via een makelaar of *broker* met zijn cliënten een relatie onderhield,

kennen we ook uit andere landen. In haar studie *Patrons, brokers, and clients in seventeenth-century France* uit 1986 liet historica Sharon Kettering zien dat de Franse vorsten op deze manier, buiten de formele staatsstructuur om, grote invloed konden uitoefenen. In het boek van Wilders staan twee van dergelijke makelaars centraal: de edelman Godard Adriaan van Reede, heer van Amerongen en de Utrechtse regent Everard van Weede, heer van Dijkveld.

Wilders toont aan dat het patronagestelsel van Willem III veel wederkeriger was dan historici tot nu toe hebben onderkend. Enerzijds fungeerden mannen als Amerongen en Dijkveld in het gewest Utrecht als wegbereiders voor de stadhouder, tegelijkertijd werden ze in datzelfde gewest voortdurend aangeklampt door tal van familieleden, vrienden en bekenden die hun vroegen bepaalde zaken aan het hof te bepleiten. De rol van makelaar was zeker niet eenvoudig. Soms was deze zelfs ronduit complex te noemen. Amerongen verbleef bijvoorbeeld jarenlang als diplomaat in het buitenland, terwijl hij ondertussen diende te bemiddelen tussen twee plaatsen – hof en gewest – waar hij niet aanwezig was. Het wederkerige karakter van het makelaarsstelsel kende dan ook grote beperkingen. Niet alleen voor de cliënten, maar zeker ook voor Willem III, die volgens Wilders vaak nauwelijks op de hoogte was ‘van wat zich op provinciaal, laat staan lokaal, niveau afspeelde’ (178).

Een tweede conclusie die Wilders trekt, betreft de vorming van de stadhouderlijke netwerken. In zijn dissertatie uit 2005 concludeerde Geert Janssen dat er rond de Friese stadhouder Willem Frederik twee verschillende patronagestelsels ontstonden. Als stadhouder onderhield hij relaties met de bekleders van openbare ambten binnen het gewest. Bij benoemingen van deze bestuurders was de stadhouder gebonden aan formele criteria, bijvoorbeeld het lidmaatschap van de gereformeerde kerk. Tegelijkertijd stond Willem Frederik als edelman aan het hoofd van zijn hofhouding. Daar bepaalde hij zelf de grenzen en kon hij bijvoorbeeld – indien hij dat wilde – een katholiek benoemen. Volgens Wilders zien we bij Willem III iets vergelijkbaars, iets wat overigens eerder al werd geconstateerd door de Duitse historicus Olaf Mörke. De clientèle rond het Haagse hof had een adellijk, militair karakter, terwijl er in het gewest Utrecht een patronagestelsel ontstond binnen de bestuurlijke elite. Ook deze situatie zorgde weer voor een kloof tussen het hof en het gewestelijk bestuur.

Wie de studie van Wilders in één woord moet karakteriseren, komt al snel uit bij het woord ‘degeijk’. De auteur weet aan de hand van talloze brieven en andere stukken een beeld te schetsen van het wijdvertakte stadhouderlijke patronagenetwerk. Toch vallen er bij zijn aanpak wel enkele kanttekeningen te plaatsen. In de eerste plaats is de aandacht wel erg eenzijdig gericht op het gewest Utrecht, en binnen dat gewest dan ook nog eens hoofdzakelijk op de eerder genoemde Amerongen en Dijkveld. Vergelijkingen met andere gewesten worden nauwelijks gemaakt. Dat roept de vraag op waarin de situatie in Utrecht nu precies verschilde van bijvoorbeeld Holland, Utrecht of Gelderland. Die laatste twee gewesten kregen tenslotte in 1675 ook te maken met de invoering van een regeringsreglement. En wat te denken van Zeeland? De representant van de Eerste Edele in dit gewest – een ambt dat in de jaren 1668-1702 werd vervuld door Willem van Nassau-Odijk – was in zekere zin vergelijkbaar met de functie van Statenpresident in Utrecht, een post die tot 1682 werd vervuld door de Stichtse edelman Johan van Reede van Renswoude. Via beide mannen oefende de stadhouder controle uit op de aanstelling van magistraten, vroedschapsleden, ambtenaren en ambtsdragers. Zien we overeenkomsten? Waar lagen precies de verschillen?

De vergelijking tussen de verschillende gewesten wordt node gemist, ook omdat er, juist in de door Wilders onderzochte periode, tussen gelijkgestemde facties belangrijke interprovinciale contacten bestonden. Murk van der Bijl en Simon Groenveld hebben erop gewezen dat botsingen binnen de verschillende Statenvergaderingen, vooral in het laatste kwart van de zeventiende eeuw, leidden tot ‘intensieve correspondenties’, ja zelfs tot ‘conferenties’ tussen gelijkgestemden in de Republiek. Ook in Utrecht was dat het geval. Wilders schrijft dat de Utrechtse regenten Nicolaas Hamel en Everhard van Weede, heer van Dijkveld, ‘warme contacten’ onderhielden met belangrijke Hollandse regenten (35, 51). Helaas blijft het bij dergelijke constatering en krijgen deze contacten in het boek maar weinig reliëf.

218 Een tweede opmerking bij *Patronage in de provincie* betreft het brongebruik. Bij het bestuderen van de stadhoudelijke netwerken beschikte Wilders over prachtige bronnen: verschillende persoonlijke correspondenties, waaronder elf meter dozen met brieven van de heer van Amerongen uit de periode 1671-1691. Toch is zijn benadering van deze stukken nogal traditioneel. Hij gebruikt ze vooral om de contacten te reconstrueren en te beschrijven. Het is zeer de vraag of er niet meer uit deze bronnen valt te halen. De auteur heeft bijvoorbeeld maar weinig aandacht voor de ‘politieke cultuur’, voor opvattingen, omgangsvormen, rituelen en symbolen. En dat is jammer, want juist die aspecten geven het patronagestelsel kleur. Sterker, juist een dergelijke – meer antropologische – blik werpt wellicht nieuw licht op de politieke cultuur van de zeventiende eeuw.

Deze opmerkingen nemen niet weg dat de studie van Wilders ons een beter inzicht geeft in de werking van het patronagestelsel onder Willem III. Hoe belangrijk de rol van makeelaars daarbinnen was, wordt misschien nog wel het beste duidelijk na de dood van Amerongen in 1691. Binnen het gewest, zo stelt Wilders, ontbrak nu iemand die bemiddelde tussen de stadhouder en de Stichtse adel. Daar kwam nog eens bij dat de prioriteiten van Willem III inmiddels vooral in Engeland lagen, wat de afstand tussen hof en gewest nog groter maakte. Het bleek, ook in Utrecht, de opmaat voor veranderingen. Enkele weken na de dood van Willem III in 1702 schaften de Staten van Utrecht het regeringsreglement van 1674 af en keerden ze terug naar de situatie van 1651. Het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk (1702-1747) was aangebroken.

Finding safety in feuding. Nobles' responses to Nuremberg's rural security policy in the mid-fifteenth century 11

Ben Pope

Adellijke beschermers van een christelijke gemeenschap. Veluwe edelen tussen machtswerking en religieuze verandering in de zestiende eeuw 33

Jos de Weerd

The longing for leadership. Collective memory of nobles, the perception of their present days, and the need for 'noble-minded personalities' in the Weimar Republic 57

Michael Seelig

Dossier

Landed elites, landed estates and lifestyles in Europe (1880-2000). A historiographical balance and a research agenda 85

Yme Kuiper

Dining in aristocratic households of nineteenth-century France. A study of female authority 105

Elizabeth C. Macknight

The economic and social transformation of the Finnish landed elite, 1800-2000 125

Alex Snellman

From elite to public landscapes. The case of the Klarenbeek estate in Arnhem, 1880-1950 147

Elyze Storms-Smeets

Redefining nobility. Germany during the nineteenth and early twentieth centuries 169
1880-1950

Daniel Menning

23 | 2016

9 789087 046552